

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-2.32>

**ФЕНТЕЗІЙНЕ СТРУКТУРУВАННЯ
В РОМАНАХ АЛЛИ РОГАШКО І МАРИНИ СМАГІНОЇ**

**FANTASY STRUCTURING IN THE NOVELS
BY ALLA ROHASHKO AND MARYNA SMAHINA**

Гурдуз А.І.,

orcid.org/0000-0001-8474-3773

кандидат філологічних наук, доцент,

*докторант кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства
Бердянського державного педагогічного університету*

Українське фентезі перших десятиліть XXI ст. переважно актуалізує переосмислені елементи язичницької міфології або зосереджене на сполученні вітчизняного й зарубіжного жанрового досвіду. Відзначаємо домінантність у сучасному фентезійному моделюванні джойсівського типу міфотворчості. Твори кафкіанського типу міфомоделювання дослідниками майже не розглядаються.

Уперше визначаємо специфіку кафкіанського типу міфомоделювання в романах українських молодших фентезійниць – «Осіннє Рондо місячної ночі» та «Її сукні» А. Рогашко і «Волковиці» М. Смагіної. Висвітлюємо особливості інтермедіального профілю (література – музика) у творах А. Рогашко, а також утілення пантеїстичної картини світу в романі М. Смагіної.

В «Осінньому Рондо місячної ночі» та «Її сукні» спостерігаємо безпосередній діалог літератури й музики. Ритмічна організація «Осіннього Рондо місячної ночі» в сенсі кількості й трансформації повторюваних елементів наслідує форму музичного рондо. У взаємодії із системою символів роману такий принцип зумовлює міфопоетичний ефект і виводить події у полічасову площину. В основу «Її сукні» також покладено мотиви «мандрів душі» й пам'яті, а ключовим лейтмотивом стає опис почуттів закоханих, градаційно наведений згідно із сюжетом. Зумовлені зв'язком доль різних поколінь у «Її сукні» повторення відбуваються на тлі давнього музично-обрядового ритму. Він супроводжує «сакральний», успадкований від предків танець жінки. Виражений за допомогою різнорівневих повторень ритм є головним засобом синтезу слова і музики в романі.

За посередництвом пам'яті долі зображуваних пар різних поколінь поєднуються у цих романах в єдине ціле. У сполученні з указаними системами лейтмотивів змальовувані історії міфологізуються. Рисую стилю А. Рогашко є формування в її творах шляхом варіативного повторення елементів тексту своєрідної ситуативно міфологічної (авторської) мозаїки, що функціонує в межах даного тексту і становить авторський міф у своїй внутрішній системі. У «Волковицях» М. Смагіної провідним є образ живої природи та її ключовий образ лісу з його магією. Позачасовий сакральний простір лісу протиставлений людській природі. Людина привносить тут у світ цінність часу, хоча безцінною є вічна циклічність, недоступна людині. Пантеїстичний мотив у тексті М. Смагіної сюжетно самодостатній.

Аналіз доводить кафкіанський тип міфомодельювання в «Осінньому Рондо місячної ночі» та «Її сукні» А. Рогашко і «Волковицях» М. Смагіної. Віддалені від популярних у масовій літературі формул, письменниці моделюють фентезійний світ, вибираючи домінантні у сюжетному плані інтермедіальний зв'язок із ритмом як організаційним началом (А. Рогашко) та пантеїстичну структуротвірну стратегію (М. Смагіна). Наскрізним у творах є мотив пам'яті: особистої («Осіннє Рондо місячної ночі»), особистої та національної («Її сукня»), а також позаісторичної пам'яті світу природи («Волковиці»).

Положення статті можуть бути розвинені у форматі актуального й перспективного дослідження тенденцій розвитку українського фентезійного роману перших десятиліть XXI ст. на світовому жанровому тлі.

Ключові слова: фентезі, пам'ять, інтертекст, тенденція, типологія, міфотворчість.

Ukrainian fantasy of the first decades of the XXI century mainly actualizes reinterpreted elements of pagan mythology or focuses on the combination of the national and foreign genre experience. We note the dominance in modern fantasy modeling of the Joyce type of myth-making. Artistic works of the Kafkaian type of myth modeling are almost not considered by scientists.

We determine the specifics of the Kafkaian type of myth modeling in the novels by Ukrainian junior fantasy writers – “Autumn Rondo of the Moonlight Night” and “Her Dress” by A. Rohashko and “Volkovytsi” by M. Smahina for the first time. We investigate the features of the intermedia profile (literature – music) in the artictic works by A. Rohashko, as well as the embodiment of the pantheistic picture of the world in the novel by M. Smahina.

“Autumn Rondo of the Moonlight Night” and “Her Dress” are the novels with a direct dialogue of literature and music. The rhythmic organization of the “Autumn Rondo of the Moonlight Night” in the sense of the number and transformation of repetitive elements imitates the form of a musical rondo. In interaction with the system of symbols of the novel, this principle determines the mythopoetic effect and brings events into the poli-hour plane. “Her Dress” is also based on the motives of “soul travels” and memory, and its key leitmotif is a description of the feelings of lovers from different times, graded according to the plot. Repetitions in “Her Dress” take place against the background of the ancient musical-ritual rhythm, conditioned by the connection of the fates of different generations. It accompanies the “sacred” dance of the woman, inherited from ancestors. Rhythm is expressed through different levels of repetition, and it is the main means of synthesis of words and music in this novel.

Through memory, the fates of the depicted couples of different generations are combined in these novels into a single whole. In combination with these systems of leitmotives, the depicted stories are mythologized. A feature of A. Rogashko's style is the formation in her artistic works by variable repetition of the text elements of a kind of situational mythological (author's) mosaic, which functions within the given text and constitutes the author's myth in its internal system. In M. Smahina's “Volkovytsi” the leading image is wildlife and its key image of the forest with its magic. The timeless sacred space of the forest is opposed to human nature. Man brings here into the world the value of time, although invaluable is the eternal cycle, not available to man. The pantheistic motive in M. Smahina's text is plot-wise self-sufficient.

The analysis proves the Kafkaian type of myth modeling in the novels “Autumn Rondo of the Moonlight Night” and “Her Dress” by A. Rohashko and “Volkovytsi” by M. Smahina. Remote from the formulas popular in mass-literature, these writers model their fantasy world, choosing the dominant plot-related intermedia connection with rhythm as an organizational principle (A. Rohashko) and the pantheistic structuring strategy (M. Smahina). The memory motive is through in these works: personal (“Autumn Rondo of the Moonlight Night”), personal and national (“Her Dress”), as well as non-historical memory of the natural world (“Volkovytsi”).

The provisions of our article can be developed in the format of a topical and perspective study of the tendencies in the development of the Ukrainian fantasy novel of the first decades of the XXI century on a world genre background.

Key words: fantasy, memory, intertext, tendency, typology, myth-making.

Постановка проблеми. На тлі сучасних інтенсивних досліджень фентезійної теорії (Ф. Мендлесон, О. Ковтун, Л. Хантер, К. Манлова й ін.), що базовані на відмінних методологічних засновках, пропонують різні класифікації жанру й поки визнані тимчасовими і невдалими [1, с. 2], об'єктивний практичний аналіз швидко збільшуваного фентезійного корпусу ускладнюється і водночас набуває надзвичайно великого значення, безпосередньо торкаючись актуальних питань національної міфотворчості й ідентифікації. Українське фентезі перших десятиліть XXI ст., розвиваючись суголосно світовим тенденціям, переважно актуалізує переосмислені елементи язичницької міфології (В. Арєнев, О. Радущинська й ін.) або зосереджується на сполученні вітчизняного і зарубіжного жанрового досвіду (М. і С. Дяченки, Д. Корній, В. Гранецька, Г.Л. Олді, Н. Ліщинська й ін.). Констатуючи продуктив-

ність обох цих шляхів, відзначаємо домінантність у сучасному фентезійному моделюванні джойсівського типу міфотворчості [2, с. 178, 181] із провідним інтертекстуальним механізмом, тимчасом як її кафкіанський тип фіксуємо значно рідше.

На відміну від фрагментарно дослідженого вітчизняного фентезі джойсівського типу (доробку ранніх М. і С. Дяченків, Л. Баграт, Д. Корній, В. Гранецької, В. Шуліко, В. і О. Угрюмових та деяких інших митців) твори кафкіанського різновиду міфомодельювання літературознавцями майже не розглядаються й найчастіше не виокремлені, хоча попри малу кількість становлять цілком очевидний науковий інтерес. Як належні до цього масиву кваліфікуємо передусім романи Алли Рогашко («Осіннє Рондо місячної ночі», 2011; «Її сукня», 2013), Олени Печорної («Химерниця», 2019), Марини Смагіної («Волковиці», 2016) й деяких інших авторів. Домінантами формування

їхнього фентезійного світу стає звертання автора до інтермедіальності, що останнє як характерну рису творчості фіксуємо в прозі А. Рогашко, або піднесення художнього світу в пантеїстичному антуражі, як О. Печорна чи М. Смагіна. З огляду на окресленість нами міфопоетичного складника прози О. Печорної [3], уважаємо за необхідне сконцентрувати увагу на вказаних романах українських фентезійниць молодшого покоління А. Рогашко і М. Смагіної, що у цілому органічне актуальним завданням сучасного вітчизняного і світового літературознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Романи А. Рогашко і М. Смагіної за всієї оригінальності фентезійних концепцій поки не ставали об'єктами літературознавчого дослідження, задовольняючись окремими емоційно-оцінними відгуками (на кшталт Г. Пагутяк [4, с. 5–6]). Спроба принципового окреслення міфопоетичної домінанти «Осіннього Рондо місячної ночі» належить нам [5]. При цьому оперативна оцінка названих найновіших вітчизняних творів – як таких, у форматі жанру і в панорамі літературного процесу загалом – становить нагальну проблему.

Ширша масштабність розгляду інтермедіально орієнтованої прози А. Рогашко уводить її твори до пріоритетного кола проблем компаративістики, причому як вітчизняної, так і світової [6, с. 126]. Зокрема, Д. Наливайко констатує суттєву прогалину в сучасному вітчизняному арсеналі досліджень літератури в системі мистецтв у зв'язку з неприділенням належної уваги проблемі «... перекодування літературних текстів на художню метамову інших мистецтв і зворотне перекодування художньої метамови інших мистецтв на метамову літератури...» [7, с. 20]. Відповідно, інтермедіальні студії утруднені неозначеністю об'єкта [7, с. 39], невловимістю «можливих інтермедіальних форм і мистецьких практик» [7, с. 76], хоча й отримують в Україні ґрунтовне історико-теоретичне (Т. Гундорова, Л. Бербенець та ін.) і практичне (С. Маценка, Л. Генералюк) розроблення.

Постановка завдання. Мета пропонованої статті – вперше визначити специфіку кафкіанського типу міфомодельовання в романах «Осіннє Рондо місячної ночі» та «Її сукня» А. Рогашко і «Волковиці» М. Смагіної. Першочерговим при цьому вважаємо висвітлення особливостей а) інтермедіального профілю (література – музика) у творах А. Рогашко, а також б) утілення пантеїстичної картини світу у «Волковицях» М. Смагіної в зіставній жанровій перспективі з текстами джойсівського типу міфотворення.

Виклад основного матеріалу. На відміну від фентезійних текстів з (описовим) звертанням до музики («Джонатан Стрендж і містер Норрелл» С. Кларк, «Сім каменів» О. Шеїна, «Не люди, люди, нелюди» Н. Ліщинської тощо) в «Осінньому Рондо місячної ночі» і концептуально близькій йому «Її сукні» А. Рогашко спостерігаємо безпосередній діалог сфер літератури й музики як перекодування мови мистецтва слова мовою музичного мистецтва. Ритмічна організація «Осіннього Рондо місячної ночі» в сенсі кількості й трансформації повторюваних у ньому елементів (словосполучень і речень) наслідує форму музичного рондо [5]. У взаємодії із системою символів роману такий структуротвірний принцип зумовлює міфопоетичний ефект, сприяє переборенню у творі лінійності часу й виводить події роману у фентезійну, полічасову, площину. Якщо в «Осінньому Рондо місячної ночі» кохання Степана і Софії зі старого Львова містично повторюється в житті Любомира і Любки у сучасному Львові, то в основу «Її сукні» покладено мотиви «мандрів душі» й генетичної пам'яті, а ключовим (повторюваним тричі) лейтмотивом також стає опис почуттів закоханих, градаційно наведений згідно із сюжетом. Зумовлені зв'язком доль різних поколінь, у «Її сукні» повторення-вібранти відповідно «пояснені» («Чи дивуватися цим безкінечним повторам сюжету в реальності? [...] Все ж іде по колу, повертаючись...» [8, с. 103]) і фіксовані на тлі акцентованого давнього музично-обрядового ритму. Останній супроводжує «сакральний», успадковуваний від предків танець жінки, одягненої в момент його виконання в таку, що передається від поколінь, атласну сукню («Вона рухалася все активніше, вистукуючи ногами химерні ритми. [...] Вона закружляла ще швидше, будучи повністю під владою магічно-сакрального обряду...» [8, с. 61]). Саме виражений за допомогою різнорівневих повторень ритм закономірно є головним засобом синтезу слова і музики в романі [9, с. 36].

Безпосередньо демонструє генераційний діалог характерне сполучення впродовж розвитку сюжету відповідних старих і новіших ритмів: «Раптом пам'ять розітнули химерні ритми, що відстукувала ногами під час магічно-сакрального обряду прабабуся. Ті ритми наразі перетнули ще одні... Ритми були однакові!!!» [8, с. 81].

За посередництвом пам'яті – особистої («Осіннє Рондо місячної ночі»), особистої й інтенційно національної («Її сукня») – долі зображуваних пар різних поколінь поєднуються в романах в єдине ціле, і формальними містками

при цьому стають передчуття, пригадування персонажів тощо. У сполученні з указаними системами лейтмотивів змальовувані історії набувають своєрідної художньої вібрації й міфологізуються. Симбіоз міфу й музики в тексті А. Рогашко, вочевидь, не випадковий, адже, за справедливим положенням К. Леві-Строса, «...музика і міфологія потребують час тільки для того, щоб його заперечити» [10, с. 24]. Інсталювані в текст «Її сукні» фентезійно аранжовані спомини про Голодомор в Україні уводять роман до жанрового корпусу з інтерпретацією соціально-політичних національних реалій, поряд із «Домом, у котрому заблукав час» В. Гранецької, А. Нікуліної й М. Однорог, «Не людьми, людьми, нелюдами» Н. Ліщинської, «Amprige V» і «Бетманом Аполло» В. Пелевіна, «Напівжиттям» С. Грін та ін.

Зауважимо, що звертання до «техніки лейтмотивів» як риса міфологізму роману відзначається у практиці митців ще ХХ ст. [11, с. 259], але своєрідність використання цього методу А. Рогашко в тому, що він орієнтований на структурування її тексту за принципами рондо («Осіннє Рондо місячної ночі») та абстрактного обрядового танцю («Її сукня»). В обох творах акцентована така, що стоїть над часом, сила кохання як гармонії, здатної перемогти будь-які перешкоди. Недаремно підкреслене відчуття безпеки і свободи героїнею «Її сукні» під час виконання язичницького танцю («...тіло стало невагомим, почало підноситися, злітати птахою...») [8, с. 121]).

Сюжетно залучена у цих романах містична сила в ранішому тексті не названа й має вектор злотворчої, а в пізнішому – пов'язана з богинею Гекатою і сприятлива героям.

Специфічною рисою стилю А. Рогашко є формування в її творах шляхом варіативного повторювання елементів тексту своєрідної ситуативно міфологічної (авторської) мозаїки, що функціонує в межах даного тексту і становить авторський міф виключно у своїй внутрішній системі. В «Осінньому Рондо місячної ночі», наприклад, роль означених вібрантів виконують образ загубленої в часі жінки в чорному варіативного віку, «бліді квіти» [4, с. 65] на деревах тощо. У «Її сукні» ж персонажі, сходячись, відчують: «Вони змінились. Наче всередині їхніх душ розлилась щемлива тепла річка, котра ніколи не витече звідти, бо на споді б'є джерело...» [8, с. 62]; у другому випадку це переживання змінюється ледь помітно: «Вони змінились. Відчули поміж собою таку близькість... немов усередині їхніх душ розлилась тепла річка, а на споді забило джерело...» [8, с. 80], а у фіналі вони вже «диви-

лись одне на одного й відчували, як та річка, що розлилась у їхніх душах ще тоді, раніше, вихлюпується тепер із берегів...» [8, с. 189].

Аналогічно зіставляє стан її героїні в теперішньому й минулому часі В. Гранецька в «Мантрі-омані» (наприклад, опис у житті і після смерті [12, с. 11, 112]), також широко використовуючи техніку повторів для імітування іншого музичного жанру – мантри, однак одним із провідних в інтертексті її книги стає мотив «Ловця снів» С. Кінга, чому «Мантру-оману» відносимо до джойсівського типу міфотворчості. При цьому в сенсі діалогу мистецтв «Осіннє Рондо місячної ночі», «Її сукню» А. Рогашко і «Мантру-оману» В. Гранецької можна вважати, за У. Вайсштайном, «справжніми симбіозами» [13, с. 407].

Типологічно подібний домінуванню водної (як жіночої) стихії в тексті «Осіннього Рондо місячної ночі» [5., с. 98] диктат поетики води фіксуємо в романах О. Печорної [3, с. 45–46], однією з провідних художніх стратегій формування фентезійного світу якої є пантеїстична. Такий принцип фентезійного структурування застосовуваний і деякими іншими вітчизняними письменниками, тексти яких, однак, тяжіють до джойсівського різновиду міфотворчості, оскільки містять у сюжетах комбінації з готовими і впливовими в розвитку подій формулами, зокрема язичницькими (В. Арєневим у повісті «Бісова душа, або Заклятий скарб»), давньослов'янськими язичницькими і світової міфології (Д. Корній у тетралогії «Безсмертні», О. Радушинською в романі «...Коли сонце було стозрячим. Амулет волхва») і под.

Кафкіанський міфотворчий тип демонструють «Волковиці» М. Смагіної – також із провідним мотивом пам'яті, живою в них природою (гори «поволі росли» [14, с. 32], «...гори рухалися, дерева співали...» [14, с. 15]) та її ключовим образом лісу з його магією [14, с. 39], простір котрого протиставлений людській природі і в якому зупиняється час. Тут «ліс ніби дивиться» [14, с. 46], мав «лісовий жадібний погляд» [14, с. 107], «дихав» на героя [14, с. 107], «нашіптував» [14, с. 213], «відчував» [14, с. 39] тощо. Сповнений «лісових охоронників» [14, с. 33] («...лісові духи, мавки і нічниці, чугайстри і вовкулаки, перелесники і русалки...») [14, с. 33]) ліс тут виступає їх суцільним утіленням.

Якщо в «Домі, у котрому заблукав час» В. Гранецької, А. Нікуліної й М. Однорог час зупиняється і метафорично змальовувані події Революції Гідності тривають у міфологізованому «безчасі» як у вирішальний для нації період, а в «Не людях, людях, нелюдах» Н. Ліщинської

зупинку часу в «музеї» Варкіна можна трактувати як символічну стагнацію, то відсутність часу в лісі «Волковиць» М. Смагіної свідчить про первісну сакральну – і чисту, без людської цивілізації – добу: «Але ж хіба тут був час? Ні, радше, ритм, цикл... без початку і кінця, а тільки – саме ество природи» [14, с. 33]. Людина як кінцева й історично обмежена істота піднесена в романі як єдино та, «...котра вимірює час, якій час потрібен...» [14, с. 33]. У такий спосіб у «Волковицях» сакральність природного космосу протиставлена профанності людського простору, й виникає парадокс: людина привносить у світ сенс і цінність часу, хоча, з іншого боку, безцінною якраз є вічна необмежена циклічність, не доступна людині (пригадується у цьому контексті вічний герой *Cyclades* з англійського фентезі «Ген» С. Павлоу).

Відзначимо, що пантеїстичний мотив у тексті М. Смагіної сюжетно самодостатній і структуротвірний (включаючи угоду Лісу з Волковицем, яка може викликати віддалені асоціації з відповідним сюжетним елементом «Лісової пісні» Лесі Українки), що відрізняє роман від «Гонимарника» і «Безсмертних» Д. Корній, «...Коли сонце було стозрячим. Амулет волхва» О. Радушинської, «Джонатана Стренджа і містера Норрелла»

С. Кларк та низки інших творів, де звертання до пантеїстичного світогляду є допоміжним елементом у формуванні складної інтертекстуально насиченої комбінаторної міфопоетичної парадигми.

Висновки. Здійснений аналіз доводить кафкіанський тип міфомоделювання в романах «Осіннє Рондо місячної ночі» та «Її сукня» А. Рогашко і «Волковиці» М. Смагіної: віддалені від популярних у масовій літературі формул, письменниці моделюють свій фентезійний світ, вибираючи домінантні в сюжетному плані інтермедіальний зв'язок із ритмом як організаційним началом (А. Рогашко) та власне пантеїстичну структуротвірну стратегію (М. Смагіна). В обох випадках наскрізним у творах стає мотив пам'яті: особистої («Осіннє Рондо місячної ночі»), особистої та національної («Її сукня»), а також специфічно піднесеної позаісторичної пам'яті світу природи («Волковиці»).

Положення пропонованої статті можуть бути розвинені у форматі актуального й перспективного дослідження стану й тенденцій розвитку українського фентезійного і квазіфентезійного роману перших десятиліть ХХІ ст. на тлі світового фантастико-фентезійного літературно-мистецького процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. James E., Mendlesohn F. Introduction. *The Cambridge Companion to Fantasy Literature* / ed. by E. James, F. Mendlesohn. New York : Cambridge University Press, 2012. P. 1–4.
2. Наливайко Д.С. Міфологія і сучасна література. *Всесвіт*. 1980. № 2. С. 170–182 (стаття перша).
3. Гурдуз А.І. Концепт води в романі Олени Печорної «Химерниця». *Філологічні трактати*. 2020. Т. 12. № 1. С. 42–48.
4. Рогашко А. Осіннє Рондо місячної ночі / передм. Г. Пагутяк. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. 208 с.
5. Гурдуз А. Структурна домінанта міфопоетики роману Алли Рогашко «Осіннє Рондо місячної ночі». *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки: (літературознавство)»*. 2016. Вип. 2(18). С. 96–101.
6. Finger A. Comparative Literature and Interart Studies. *Companion to Comparative Literature, World Literatures, and Comparative Cultural Studies* / ed. by S. T. de Zepetnek, T. Mukherjee. Bangalore; Chennai; Delhi; Hyderabad; Kolkata; Mumbai; Pune; Thiruvananthapuram: Foundation Books (Cambridge University Press India Pvt. Ltd.), 2013. P. 124–136.
7. Література на полі медій : колективна монографія / за наук. ред. Т.І. Гундорової, Г.М. Сиваченко. Київ : Дніпро: Акцент, 2019. 398 с.
8. Рогашко А. Її сукня. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 192 с.
9. Жодані І.М. Емма Андіївська і Віра Вовк: тексти в контексті інтерсеміотики : монографія. Київ: Ун-т «Україна», 2007. 116 с.
10. Леви-Строс К. Міфологіки : в 4-х т. Москва ; Санкт-Петербург : Унив. книга, 1999. Т. 1: Сырое и приготовленное. 406 с.
11. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. Москва : Акад. проект ; Мир, 2012. 331 с.
12. Гранецька В. Мантра-омана. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2011. 240 с.
13. Вайсшайн У. Взаємовисвітлення літератури та музики: сфера компаративістики? *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи: антологія* / за заг. ред. Д. Наливайка. Київ : Києво-Могилян. акад., 2009. С. 393–410.
14. Смагіна М. Волковиці. Київ : КМ-Букс, 2016. 224 с.